

ВИРАЖЕННЯ МАТЕРИНСЬКОГО КОДУ В НОМІНАЦІЯХ ВІРТУАЛЬНИХ МІФІЧНИХ ОБРАЗІВ КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ

*Д. С. Лаврик, аспірант,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова 2, м. Суми, 40007, Україна.
E-mail: daria_lavrik@ukr.net*

У статті розглянуто особливості вияву материнського коду в номінаціях віртуальних міфічних образів у поетичних і прозових творах дитячих українських письменників, а також його вплив на формування мовної особистості дитини.

Ключові слова: номінація, материнський код, міфічні образи, оніми, мовна особистість.

Із прадавніх часів казка має величезне значення для духовного розвитку дитини, формування її як особистості, адже саме в казці закодована етнокультурна, ментальна інформація, закладено національний материнський код, який передається із покоління в покоління.

Актуальність теми полягає в тому, що на сьогоднішній день найменш дослідженими є відображення материнського коду в номінаціях віртуальних міфічних образів казкового дискурсу.

Дослідженню проблем номінацій присвячені праці таких мовознавців, як Н. Д. Арутюнової («Номінація і текст», 1976), В. В. Виноградова («Основні типи лексичних значень слова», 1977), О. С. Кубрякової («Частини мови в ономазіологічному освітленні», 1978), Б.О. Серебреннікова («Номінація та проблема вибору», 1977), проте саме поняття «материнський код» не розкривається, що й зумовило обрану нами тему.

Декодуючи номінації віртуальних образів українського пандемоніуму в національному художньому дискурсі, О. С. Переломова зазначає, що «у номінаціях віртуальних образів українського пандемоніуму, витворених колективною уявою народу і творчо використаних письменниками, знайшла своє відображення закодована в мовних знаках художня реальність національного дискурсу» [1, с. 181].

Тому й виникає необхідність розглядати номінації як багатоаспектні мовні одиниці, які, безперечно, мають кодовий характер.

Мега статті – дослідити номінації віртуальних міфічних образів, за допомогою яких материнський код реалізується в текстах поетичних і прозових творів для дітей.

Завданням нашого дослідження є визначення найяскравіших зразків номінацій віртуальних міфічних образів казкового дискурсу, що максимально розкривають поняття «материнський код» у текстах дитячої літератури.

Об'єкт дослідження – тексти дитячої літератури різних жанрів ХХ–ХХІ століть.

Номінації віртуальних міфічних образів у дитячих літературних творах українських письменників є своєрідним ключем, який розкриває маленькому читачеві світ української культури, її самотність.

О. О. Тараненко подає таке тлумачення поняття «номінація»: номінація (лат. *nominatio* – називання, іменування) – 1) творення і надання *назв* (та ін. мов. позначень) пізнаним і вичленованим фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мов. одиницею та відповідним предметом (явищем, ознакою і т. ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів [2, с. 282].

У літературних творах українських письменників спостерігаємо запозичення номінацій віртуальних міфічних образів, проте, досить часто вони осучаснюються й отримують нові значення відтінки в тканині художнього твору.

У казці «Фроська – кімнатна фея» Г. Коршунова створила яскравий онімний простір, який складають номінації міфічних істот. Головні герої домовики та феї наділені рисами українців, таким чином відбувається підключення до національного коду, який розкривається не лише в іменах персонажів, а й навіть елементах одягу, речах побуту, світі рослин і тварин, що їх оточує. Письмениця надає своїм казковим героям декілька варіантів імен, одне з яких українське, інше ж – осучаснений варіант, що свідчить про тяжіння до мовної моди.

На думку мовознавців, правомірність поширення моди і на мову можна виявити на основі логічного зв'язку: оскільки людська поведінка підлягає моді, то й мова також підлягає моді.

Так, героїня казкової повісті, маленька фея, має людське ім'я, яке не лише максимально розкриває риси її характеру, а й свідчить про належність до української нації, поряд з яким авторка подає європеїзований варіант, що також несе змістове навантаження:

«Так от, нашу фею звали *Фрося*. Ні-ні, у неї, звичайно ж, було довге й красиве ім'я, як у всіх фей... Маленьку *Фросю* назвали *Евеліна-Ізабелла-Санта-Моніка-Франческа*. Тато, коли почув, як кличуть його донечку, тільки мовчки розвів руками. А потім два дні вчив ім'я з папірця напам'ять» [3, с.3].

Онім *Евеліна-Ізабелла-Санта-Моніка-Франческа* утворено способом словоскладання, а саме іменників іншомовного походження. Мама, називаючи так донечку, прагне зробити її модною. Тяжіння до мовної моди простежується і в творенні імені самої Фросьчиної мами:

«- Ой, пані *Маргарито-Франсуазо*... Е-е... - мама Хохи ніяк не могла пригадати всі дванадцять імен зомлілої феї» [3, с. 49].

Лексема Фрося має давнє походження, так звернемося до словника «Власних імен» Скрипник Л.Г., Дзянківської Н. П., який подає таке тлумачення антропоніма:

Єфросинія, Фросина (Пріська) жін. до Єфросин (гр. eu – добре і phrazo – говорю буквально: красномовний) [4, с. 45].

Лише прабабуся (Найстарша мати) знала отой прадавній код, який закладено в імені Фрося, тому саме вона передає його меншим, залучаючи молоде покоління до народних традицій:

«А-а-а, *Єфросинія!* Яке гарне ім'я, – сплеснула руками прабабуся. Хоха вирішив не уточнювати, як насправді звали маленьку фею» [3, с. 39].

Цікавим є те, що авторка вживає іменник Фрося не лише в прямому значенні, але показує як антропонімічний компонент входить до складу фразеологізму:

«Вона мала надзвичайні здібності в справі потрапляння до всяких халеп, історій, пригод й інших цікавих речей. А ще була трошки незграбна й трошки забудькувата, і завжди щось перекидала, розбивала або губила. Тому мама, черговий раз застукавши її за якоюсь шкодою, глибоко вдихала й говорила: «*От! От же ж... як Фроська!*» ... маленьку фею всі й стали називати просто *Фроською*» [3, с. 4].

У семантичній структурі фразеологічної одиниці «*от же ж ...як Фроська*» компонент-антропонім експлікує яскраву характерологічну сему неохайності. Відтак, мати-фея, називаючи так донечку, вкладає в лексему прадавній код, навіть не замислюючись над цим. Материнське слово отримує в контексті особливої конотації, набуваючи відтінку емпатії.

Ще один герой – домовик на прізвисько Дідун живе серед села у своїй хатині:

-«*Дідун* нарешті вистромився з макітри. Він був *коренастий, невисокий, з розтріпаним волоссям і довгою бородою*, і весь, здавалося, так само *покритий пилом*, як і його речі. Домовик я. Найстарший у цьому селі, ось! А це – моя хата. Йй уже двісті років» [3, с. 67-68].

Лексема Дідун має давнє походження й зберігає в собі традиції українського народу, його вірування.

Професор Є. Онацький зауважує: «Немає сумніву, що коли в дохристиянські часи у нашому народі був сильний культ предків, найбільш пошанований серед них

називався Дідон; він був родинним богом. З християнством, коли всі поганські боги перетворилися на демонів, цієї долі не уникнув і родинний бог, що з Діда перемінився в дідька, або в Домовика» [5, с. 122].

Письменниця не випадково надала цьому герою саме таке прізвище Дідун, що утворилося додаванням до основи іменника суфікса згрубілості -ун-, адже це найстаріший із домовиків.

Однорідні епітети «коренастий», «невисокий» поєднуючись у контексті із синтаксемою «покритий пилом» створюють в уяві реципієнта невеличкого сумного, самотнього дідуса. Він такий же старий, як і його «хата», беззахисний, закритий від усього світу, але не злий, хоч і первинно номінація «дідун» у своїй семі має відтінок негативного (Дідун – дідько).

«У нас малечу, яка іграшки прибирати не хоче, Дідуном лякають. Забере, кажуть, Дідун, і будеш до старості пилюку витирати з його колекції» [3, с. 122].

У мовленні маленької феї іменник «Дідун» набуває позитивної конотації з відтінком співчуття, цей ефект досягається додаванням до іменникової основи суфіксів -ун-, -чик-:

«Слухай, Дідунчику, – ласкавим голосом почала вона. Хоха кинув здивований погляд, але нічого не сказав. – У тебе сьогодні ж День народження, так?» [3, с. 30].

Авторка, завдяки своїм казковим героям, виховує в маленького читача любов до національних традицій, звичаїв, культури рідного народу.

На думку філософа С. Б. Кримського «культура існує тільки в національному вигляді, бо нація є специфічним портретом людства... і водночас історичною особистістю (бо має індивідуальні риси, як і особа)» [6, с. 58].

Саме тому так важливо, щоб дитина прилучалася до рідного слова, у якому закладено материнський код, ще змалку, коли вона починає пізнавати світ.

Ми робимо спробу дослідити, як письменниця, використовуючи засоби художньої мови, створює уявну дійсність, заселяючи її персонажами-українцями.

Яскравим прикладом є бабуся домовика (Старша Мати) Хохи, яка є носієм народних звичаїв та традицій:

«Із дверей ошатної двоповерхової хатинки, яка заховалася в тіні калинового куща, вискочив Хоха.... За ним вийшла господиня у вишиванці й висипала малеча...» [3, с. 47].

Наша увага спочатку зосереджується на етноейдемі-символі «хатинка», яка є сакральним локусом для українців, але якщо в старого Дідуса вона асоційована із чимось старим і забутим, то в бабусі, вона інтенсифікує значення материнської любові, ніжності й тепла. Такий ефект досягається завдяки вживанню іменника «хатинка», утвореного додаванням суфікса на позначення одиничності з відтінком зменшеності (-инк-), а також етноейдемі «калиновий кущ». Таке поєднання символів на синтагматичному рівні є досить доречним, адже калина символізує материнство, а кущ – то сама мати, тому «хатинка» й «кущ калини» подвоюють позитивну семантику.

Етнографічний елемент одягу «вишиванка», у якому з'являється бабуся-домовик (Старша Мати), свідчить про те, що навіть казковий світ у кожного народу особливий, йому притаманні національні риси. Авторка дає бабусі прізвище Перевернихатенко, утворене за допомогою суфікса -енко-, який є найпродуктивнішим серед формантів українських прізвищ.

Письменниця іншого покоління І. Жиленко також у своїх поетичних творах для дітей вживає номінації істот надприродного світу.

Звернімося до віршів «Вечір гномів» та «Бах-тарарах» і розгляньмо, як у номінаціях віртуальних образів виявляється материнський код.

Авторка не іменує маленьких гномів, але яскраво відтворює світ у якому вони живуть, їх зовнішній вигляд і поведінку:

Тишком-нишком, чапи-чапи,
В капелюхах, як гриби,

Гноми шастають ногами, -
Чани-чани, – сніг рипить... [7, с. 20].

На асоціативному рівні перед нами вимальовується образ стареньких, маленьких чоловічків, що повільно рухаються вулицею. Парні звуконаслідування «чани-чани» як на початку, так і в кінці рядочка посилюють ефект рипіння снігу. Водночас доповнювальної семантики тексту надає складний прислівник, утворений поєднанням двох слів: «*тишком-нишком*», а також дієслово зі значенням «*тинятися*», що на синтагматичному рівні довершує акустичний малюнок руху казкових героїв. Дитина сприймає їх як справжніх, реальних, вони навіть уміють перевертлюватися, про що донечці розповідає матуся:

Але ти не смійся, доню,
Як побачиш їх з вікна.

.....
І, розсерджені, одразу
Перетворяться на *шишки* [7, с. 21].

І. Жиленко показує, як міфічні персонажі можуть перетворюватися на звичайні предмети, зокрема «*шишки*», це дає можливість простежити взаємозв'язок між людиною та природою, вірою в надприродні сили, «оживлення» реалій навколишнього світу.

Цікавим є те, що авторка досить часто вживає іменник «*гноми*» у своїй поезії, при чому вони відрізняються своїми рисами характеру. Якщо у вірші «Вечір гномів» вони – старенькі, сумні, повільні дідусі, то у творі «Гном у буфеті» перед нами з'являються такі собі веселуни. І. Жиленко створює атмосферу затишку із відтінком материнської, батьківської любові:

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
Живе мій добрий знайомий –
Старенький буфетний гном.

....
Він любить *какао* пить,
смоктати м'ятні *гостинці*.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці [7, с. 26].

І. Жиленко намагається наділити маленького гнома рисами дітей, навіть у контексті використовує назви найулюбленіших дитячих страв «какао», «гостинці», тому казковий світ стає близьким для сприйняття дитиною, й вона активно включається в нього.

Гном уособлює в собі захисника домашнього затишку й дитинства, тому не випадково авторка вживає прийом нанизання якісних прикметників: *старому* (буфеті), *старенький* (гном), *старій* (музикальній скриньці).

Одночасно із уже існуючими номінаціями, авторка створює нові, які легко мотивувати, зокрема в поезії «Бах-тарарах»:

Є на світі чоловік *Бах-Тарарах*.
Він ховається завжди по кутках.
Він за шторою сидить і мовчить.
Він за шафою сопе уночі [7, с. 26].

Прикладом моделі такої номінації є лексема «Бах-тарарах», утворена поєднанням двох звуконаслідувальних слів: «*бах*», «*тарарах*», семантичні відтінки яких підсилюють загальний акустичний малюнок, що в контексті поглиблюється повторюваними емоційними вигуками «*ах*»:

-То ж не я. То лихий Бах-Тарарах!
....Вбігла мама, заахкала: - Ах!-
-Ах-ах-ах ! Мій фамільний сервіз! [7, с. 26].

Ономатопоетичні утворення є могутнім джерелом для художньої передачі звукових вражень шелестів, криків, гуків, дзвонів, ударів, капання, плескоту, дзенькоту, свисту, щебету, тупоту, тріску і т. д. – цілої «скарбівні людських досвідів, постережень, поглядів і чуття» [5, с. 121].

Мати, спілкуючись із дитиною, передає цей досвід за допомогою різних художніх засобів, водночас підключаючи своє маля до національного материнського коду.

У вірші І. Жиленко Бах-Тарарах дуже швидко робить шкоду, тому авторка для посилення ефекту прискорення подій використовує прийом нанизування єднальних сполучників (і, і), у поєднанні з однорідними присудками «розбив, утік»:

Чашку вихопив з рук Бах-Тарарах.
І розбив, і утік Бах-Тарарах. [7, с. 26].

Досить цікаву номінацію використовує І. Драч у дитячій поезії «Бухи, бухи, бухикали»:

– Бухи, бухи, бухикали!
Чи вас у дім не кликали?!
До ночі ви каталися,
Бурульок об'їдалися.
Тепер – бухи, бухикали?!
Заховаю ковзани –
До весни!
Де вони?! [5, с. 58].

Поет у віршовій замальовці знайомить дітей із ознаками зими, використовуючи іменники («бурульки», «ковзани»), водночас, заселяє казковий простір дивними персонажами («Бухи»), які виконують дидактичну мету – ознайомлення з правилами збереження здоров'я взимку. І. Драч використовує прийом – персоніфікацію, що дає змогу створити світ близьким маленькому читачу.

Дієслово «бухикали» із семантикою «сильно кашляти» створює акустичний фон, який посилюється онімом «бухи», а також накопиченням приголосного -х- (бухи, бухи, бухикали, заховаю).

Персонажі «Бухи» в контексті мають іронічне забарвлення з відтінком емпатії, адже викликають у реципієнта співчуття, хоча вони є неслухняними, що наближує їх до дитячого світу. У такому намаганні застерегти, передбачити й виявляється материнський код, виражений такими мовними засобами як персоніфікація, фоностилістичні прийоми – алітерація.

Сучасна письменниця Л. Мовчун зображує гномиків маленькими, працьовитими, старанними, але в той же час незахищеними від дорослого світу:

Чоловічки в черевичках
Чапчалапають до річки,
Тягнуть човен без вітрила.
Гульк – аж річку крига вкрила [8, с. 58].

Авторка насичує твір звуковими образами, що робить поезію динамічною, зрозумілою дитячій аудиторії.

Використання такої стилістичної фігури як алітерація, дає змогу відтворити повільну ходу гномів і підсилити акустичний ефект: -ч- (чоловічки, черевички, човен), -р-, -л- (крига, вкрила, вітрила). Якщо І. Жиленко у своєму вірші «Вечір гномів» уживає звуконаслідувальні слова «чапи-чапи», то Леся Мовчун дієслово «чапчалапають», яке також у своїй семантиці має відтінок нескvapності. Водночас фон спокійної ходьби, осінньої погоди змінюється несподіваною зміною пір року – приходиться зима. На синтагматичному рівні віддієслівний вигук «гульк» із значеннєвим відтінком раптовості, несподіваності та іменник «крига» свідчать про прихід холодів.

У наступних рядках простежується материнська любов до маленьких персонажів, яких авторка рятує від зимної погоди, із цією метою вона використовує дієслова доконаного виду «заховались», «зав'язались», а також із заперечною часткою «не» –

«не замерзнуть». Ласкавості контексту надають лексеми із демінутивними суфіксами -ичк-, -ічк-, -очк- (чоловічки, невелички, черевички, росточком):

Не замерзнуть чоловічки,
Бо росточком невелички:
В черевички заховались,
І шнурками зав'язались [8, с. 58].

Письменниця за допомогою різних мовних засобів передає материнський код маленьким читачам, знайомить їх із міфічними персонажами, яких наділяє рисами дітей.

У дитячих творах О. Олеся також знаходимо номінації міфічних персонажів, зокрема у вірші «Сон». Вони органічно поєднуються із героями-тваринками, що у дитячій свідомості завжди реальні, живі:

Маленька дівчинка на ліжку
в рожевих снах щасливо спить.
Блакитний промінь впав на ліжку
.....
Біжить вона до лісового,
Щоб на сопілку їй заграв;
.....
Павук почав на кобзу грати,
а вовк за лапу борсука:
«Ану, дідусю, танцювати!
Ану, дідусю, гопака!» [9, с. 26].

Дівчинка, засинаючи, потрапляє в казковий, персоналізований світ і саме уві сні вона спілкується з міфічними істотами. Лісові мешканці: борсук, вовк, павук у контексті мають риси українців, про що свідчить присутність назв національних музичних інструментів і танків (кобза, сопілка, гопак). Водночас дитячий сон є межею між дорослим світом (суворого сьогодення) і світом дитинства (ніжного материнського, люблячого батьківського), тому О. Олесь насичує вірш кольорними епітетами «рожевий (сон)», «блакитний (промінь)». Ці кольори символізують материнське та батьківське: рожевий (жіноче – витончене,) а блакитний (чоловіче – дух, істину, небо). Так, в одному контексті відбувається підключення до національного, материнського, батьківського коду.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в номінаціях віртуального світу передається не лише національний, а й материнський код, який засвоюється дитиною й сприяє формуванню картини світу маленького українця. Домовики, феї, гноми, лісовики є близькими для сприйняття дитини, що дає змогу максимально реалізувати дидактичний потенціал уявного світу, зокрема під час вивчення рідної мови.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівнянні різних культурних кодів, їхню взаємодію та особливості вияву не лише в текстах дитячої літератури, а й у творах для дорослих.

MOTHER'S CODE IN NOMINATIONS OF VIRTUAL MYTHICAL IMAGES OF FAIRY-TALE DISCOURSE

D. S. Lavrik

This article describes peculiarities of mother's code in nominations of virtual mythical images in poetic and prosaic works for children of Ukrainian writers, and its influence on identity of a child, his language personality.

Keywords: nomination, mother's code, virtual appearances of the mythic and poetic world, onyms, language personality.

ПРОЯВЛЕНИЕ МАТЕРИНСКОГО КОДА В НОМИНАЦИЯХ ВИРТУАЛЬНЫХ МИФИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ СКАЗОЧНОГО ДИСКУРСА

Д. С. Лаврик

В статье рассмотрены особенности реализации материнского кода в номинациях мифических виртуальных образов поэтических и прозаических произведений детских украинских писателей, а также его влияние на формирование языковой личности ребенка.

Ключевые слова: номинация, материнский код, мифические образы, онимы, языковая личность.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Переломова О. С. Номинації віртуальних образів українського пандемоніуму в національному художньому дискурсі / О. С. Переломова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – Вип. 41. – С. 177–181.
2. Тараненко О. О. Номинація // Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
3. Коршунова Г. Фроська – кімнатна фея: повість / Г. Коршунова. – Х. : ТОВ «Сінтекс, ЛТД», 2010. – 80 с.
4. Скрипник Л. Г. Власні імена людей: Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська / за ред. В. М. Русанівського. – 2-е вид., виправ. і доп. – Київ : Наукова думка, 1996. – 336 с.
5. Добрусинець Д. Назви спорідненості: етнолінгвістичні студії / Д. Добрусинець. // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 120–130.
6. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
7. Жиленко І. Вуличка мого дитинства. Вірші. / І. Жиленко. – К. : Веселка, 1979. – 32 с.
8. Вчимося мови та розмови, або Читаємо разом / укладачі: К. Л. Крутій, Н. В.Маковецька. – 2-е вид., виправ. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2007. – 372 с.
9. Олесь Олександр Все навколо зелені: Вірші, поеми, казки: для мол. та серед. шк. віку / О. Олесь / Упорядник передм. Р. П. Радішевський. – К. : Веселка, 1990. – 318 с.

Надійшла до редакції 10 вересня 2014 р.